

**НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ»
УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК**

ЗАХАРЧУК Олександр Васильович

УДК 339.13:631.52 (477)

**ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК РИНКУ СОРТІВ РОСЛИН
(ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ ТА ПРАКТИКА)**

08.00.03 – економіка та управління національним
господарством

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Київ – 2010

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» Української академії аграрних наук.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор,
академік УААН
САБЛУК Петро Трохимович,
Національний науковий центр
“Інститут аграрної економіки” УААН,
директор

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, доцент
ДІБРОВА Анатолій Дмитрович,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України,
доцент кафедри державного управління

доктор економічних наук, професор,
академік УААН
КРОПИВКО Михайло Федорович,
Національний науковий центр
“Інститут аграрної економіки” УААН,
завідувач відділу проблем галузевого і
територіального управління

доктор сільськогосподарських наук,
професор, академік УААН
САЙКО Віктор Федорович,
Національний науковий центр
“Інститут землеробства” УААН,
директор

Захист дисертації відбудеться “ 02 ” березня 2010 р. о 12⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.350.01 у Національному науковому центрі “Інститут аграрної економіки” УААН за адресою: 03680, м. Київ, МСП, вул. Героїв Оборони, 10, 3-й поверх, к. 317.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного наукового центру “Інститут аграрної економіки” УААН (03680, м. Київ, МСП, вул. Героїв Оборони, 10, к. 212).

Автореферат розісланий “ 29 ” січня 2010 р.

В. о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради,
доктор економічних наук

М. М. Федоров

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Використання сортових рослинних ресурсів є однією з найважливіших умов розвитку сільського господарства, промисловості, зокрема, харчової, фармацевтичної, легкої, сировинної бази для хімічної та нафтогазової, що становлять основу економічного і соціального розвитку держави. Досягнення цих результатів ґрунтується в першу чергу на досягненнях селекційних установ і селекціонерів як основної ланки створення нових сортів та експертній оцінці сорту в державному випробуванні за відповідністю до біотичних і абіотичних факторів, придатністю до існуючих технологій вирощування та за іншими господарсько корисними ознаками. Сортові рослинні ресурси визначають рівень врожайності, його стабільність, енергетичну і економічну доцільність.

Важливою складовою аграрної політики держави, досягнення її стратегічних орієнтирів на новому етапі розвитку рослинницької галузі аграрного сектору, пов'язаного із забезпеченням умов його ринкового розвитку у конкурентному середовищі та продовольчої безпеки, виступає опрацювання і запровадження ефективного формування та розвитку ринку сортів рослин.

Теоретико-методологічні основи дослідження сутності ринків знаходилися в центрі уваги класиків світової економічної науки А. Пезенті, А. Булатова, А. Сміта, К. Маркса, М. Туган-Барановського, А. Чухно, С. Фішера, У. Джевонса, Ф. Котлер та ін.

Особливості та сучасні тенденції функціонування аграрних ринків розвинутих країн та України знайшли висвітлення у працях Дж. Джонсона, Д. Хопкінса, М. Морехарта, В. Г. Андрійчука, Я. К. Білоуська, В. І. Бойка, А. Д. Діброви, В. Я. Месель-Веселяка, О. В. Крисального, І. І. Лукінова, П. Т. Саблука, В. Ф. Сайка, О. Г. Шпикуляка, О. М. Шпичака.

Значний внесок у розвиток ринку сортів рослин, організації методологічних та методичних засад проведення сортодослідної роботи, інноваційних досліджень, зробили М. І. Вавілов, І. В. Мічурін, Е. Д. Неттевич, К. С. Назаренко, П. Є. Марініч, С. С. Бакай, В. В. Волкодав, А. А. Ключах, М. І. Кісіль, М. Ф. Кропивко, Л. М. Худолій, В. В. Юрчишин та багато інших.

Дослідження правових аспектів охорони нових сортів рослин та захисту прав селекціонерів, права інтелектуальної власності, селекції, генетики і насінництва України, їх державного регулювання свого часу здійснювали такі фахівці та вчені, як А. М. Бочкарьов, Л. Й. Глухівський, В. І. Левченко, В. А. Дозорцев, В. Г. Михайлов, М. І. Паладій, О. В. Пічкур, О. А. Підопригора, В. Г. Третьякова, К. В. Шелепова.

Враховуючи важливість проблем формування та розвитку ринку сортів рослин у сучасних умовах, стрімкого розвитку селекції та генетики, сучасних біотехнологій в Україні та світі у XX–XXI ст., все ж до кінця залишаються не вивченими роль та місце сортових рослинних ресурсів у підвищенні ефективності рослинницької галузі, вартість сорту як об'єкта інтелектуальної власності, державна підтримка селекційних досягнень та сортодослідних вивчень. Неоднозначною є роль держави у формуванні національних сортових рослинних ресурсів, концепції розвитку на ринку сортів вітчизняної й іноземної селекції, впровадження генетично модифікованих культур.

Усе це зумовило вибір теми, мету, завдання і структурну побудову роботи, наукове та практичне значення проведеного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалось згідно з тематикою наукової роботи, що проводилась відділом ціноутворення та кон'юнктури ринку Національного наукового центру "Інститут аграрної економіки" УААН у межах науково-дослідної теми "Розробити теоретико-методологічні засади ціноутворення і функціонування аграрного ринку в умовах глобалізації економіки" (номер державної реєстрації 0106U006643).

Автором особисто виконані дослідження з визначення оцінки вартості кваліфікаційної експертизи сортів рослин з обґрунтуванням нормативів витрат на ці цілі; методичні та практичні аспекти обґрунтування річної потреби сортодослідних станцій в бюджетних коштах; методи оцінок вартості проведення державної науково-технічної експертизи сортів рослин; пропозиції щодо формування ринку сортів рослин та інших аспектів.

Результати наукових досліджень відображені у розділах наукових звітів із зазначених тем, здобуті дисертантом особисто.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розробка теоретико-методологічних, інституціональних та організаційно-практичних засад і пропозицій щодо формування та розвитку ринку сортів рослин на сучасному етапі з урахуванням особливостей ресурсного потенціалу вітчизняної та іноземної селекції, сучасного стану сортів рослин, ролі рослинницької галузі у забезпеченні продовольчої безпеки держави, поглиблення інтеграції у СОТ та ЄС.

Для реалізації мети дослідження було встановлено та вирішено комплекс взаємопов'язаних послідовних завдань:

- узагальнити теоретичні основи формування ринку сортів рослин;
- обґрунтувати категорію “сорт рослин” як інноваційний товар рослинництва;
- визначити роль сортових рослинних ресурсів у забезпеченні економічної та продовольчої безпеки, підвищенні експортного потенціалу держави;
- розробити методичні підходи до визначення вартості нових сортів рослин та інтелектуальної власності на них в Україні;
- встановити тенденції та сучасні напрями розвитку вітчизняного і світового ринку сортів рослин;
- розкрити кон'юнктурні зміни розвитку ринку сортів вітчизняної та іноземної селекції;
- визначити економічну ефективність ринку сортів рослин;
- обґрунтувати концепцію розвитку та прогнози попиту і пропозиції ринку сортів рослин;
- розкрити трансформаційні процеси змін у державному регулюванні національної селекції та сортодосліджень в умовах ринкових відносин;
- обґрунтувати економічні механізми створення та функціонування ринку сортів рослин та використання інтелектуальної власності;
- провести аналіз дій держави у зв'язку з інтеграцією України в Світову організацію торгівлі та Європейське співтовариство.

Об'єктом дослідження виступає процес формування та розвитку ринку сортів рослин України в умовах ринкових відносин.

Предметом дослідження є теоретичні, методологічні та практичні аспекти формування і розвитку ринку сортів рослин для забезпечення потреб населення України рослинницькою продукцією.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склали діалектичний та системний підходи до пізнання соціально-економічних явищ, розробки вітчизняних і зарубіжних вчених у сфері ринку сортів рослин. З метою всебічного аналізу складних різнорівневих соціально-економічних явищ у процесі дослідження були використані методологічні основи різних напрямів економічної науки: класичного (для визначення сутності ринку сортів рослин та причинно-наслідкових зв'язків між економічними процесами), неокласичного (для визначення функціональних зв'язків між елементами та явищами), інституційного (в аналізі поведінки економічних суб'єктів та процесів трансформації з урахуванням впливу формальних норм та неформальних правил).

Для розв'язання поставлених у дисертаційному дослідженні завдань були використані методи: історичний та логічний – при аналізі еволюції та визначенні сучасних особливостей на ринку сортів рослин, виявленні якісних зрушень, що відбуваються з

розвитком економічних систем та зумовлюють якісно нові форми вияву економічних процесів; індукції і дедукції – при узагальненні тенденцій оцінки вартості інтелектуальної власності; структурно-функціонального аналізу – при розкритті структури системи державного регулювання та виявленні взаємозв'язків між елементами, опосередкованими їх функціональним призначенням; факторного аналізу, що дозволив встановити чинники впливу на форми та параметри протікання економічних процесів; статистичні – при обробці даних, визначенні можливих зв'язків між економічними процесами та явищами, динаміки процесів; економіко-математичного моделювання – для аналізу формування цін насіннєвого матеріалу; соціологічне опитування – для виявлення фактичного відношення зацікавлених суб'єктів до стану та тенденцій на ринку сортів рослин; розрахунково-конструктивний – для визначення прогнозу попиту та пропозиції на ринку сортів рослин, а також інші загальнонаукові та спеціальні методи дослідження соціально-економічних явищ і процесів.

Науково-інформаційну базу дослідження склали законодавчі на інші нормативно-правові акти з питань розвитку ринку сортів рослин, програмні документи, статистичні дані, представлені Державним комітетом статистики України, статистичними агенціями зарубіжних країн, міжнародними економічними організаціями, такими як Міжнародна організація з охорони прав на сорти рослин (УПОВ), Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), Світова організація торгівлі (СОТ), Державна служба з охорони прав на сорти рослин Міністерства аграрної політики України (Держсортслужба), аналітичні огляди, підготовлені Кабінетом Міністрів України, Міністерством аграрної політики України, Національним науковим центром “Інститут аграрної економіки” УААН, міністерствами сільського господарства зарубіжних країн, матеріали наукових конференцій, фінансова та статистична звітність закладів експертизи Державної служби з охорони прав на сорти рослин.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в комплексному, заснованому на системному підході, обґрунтуванні теоретико-методологічних, інституціональних та організаційно-практичних засад формування ринку сортів рослин з елементами державного регулювання в умовах ринкової трансформації економіки.

Найбільш важливими результатами, які містять елементи наукової новизни, є такі: *вперше:*

- обґрунтовано теоретико-методологічні засади формування та розвитку ринку сортів рослин на основі Концепції розвитку ринку сортів рослин шляхом організації поновлення насіння еліти і її репродукування за схемою обов'язкового проходження розмноження насіння від первинного (добазового) до елітного (базового) та далі до репродукційного насінництва для обов'язкової сертифікації і виходу на світовий ринок насінництва;

- визначено поняття “ринок сортів рослин” як система економічних взаємовідносин між власниками сортів, що занесені в Державний реєстр сортів, придатних до поширення в Україні та товаровиробниками, які входять до реєстру виробників насіння і садивного матеріалу;

- встановлено, що формування ринку сортів рослин та на їх основі створення національних сортових ресурсів, є найважливішою ланкою інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, яка дозволить забезпечити певну стабілізацію потреб населення у продуктах харчування та вирішення завдань продовольчої безпеки держави, посилення експортного потенціалу;

- запропоновано нові тенденції та сучасні напрями розвитку вітчизняного ринку сортів рослин для забезпечення сортами і гібридами товаровиробників на найвищому технологічному рівні у різних ґрунтово-кліматичних зонах з врахуванням пропозиції, що склалася на цьому специфічному ринку та задоволення попиту з відповідними заходами державного регулювання;

- розроблено загальні нормативні витрати на діяльність державної системи охорони прав на сорти рослин на основі розробки технологічних карт і нормативних показників на проведення кваліфікаційної експертизи сільськогосподарських культур та обґрунтовано економічну ефективність ринку сортів рослин і діяльності державної системи охорони прав на сорти рослин шляхом розрахунку сумарного макроекономічного ефекту;

удосконалено:

- нормативно-правове забезпечення інтелектуальної власності на сорти рослин для створення умов інноваційної та інвестиційної привабливості України як виробника насіння і садивного матеріалу з метою нарощування його внутрішнього споживання і розширення експортного потенціалу в частині реєстрації договору про передачу майнового права на сорт і договору про передачу права на використання сорту;

- методичні підходи до оцінки вартості сорту рослин, заснованих на початковому визначенні річного рейтингу сортів рослин після проведення кваліфікаційної експертизи як числового показника оцінки вигоди, що очікується від його використання за умов ринкової ціни на продукцію, одержану протягом року з одиниці обсягу використання;

- законодавче введення системи збору роялті на основі відносин між селекційними установами-оригінаторами, власниками сорту та виробниками насіння і садивного матеріалу на основі договорів про розмноження і продаж насіння певних сортів третім особам, розрахунок розміру роялті на основі обґрунтованої вартості сорту та обсягів його вирощування.

дістали подальший розвиток:

- методичні підходи до визначення нових сортів рослин шляхом організації їх вивчення у закладах експертизи державної системи охорони прав на сорти рослин на основі проведення формальної та кваліфікаційної експертиз та одержання свідоцтва про державну реєстрацію сорту і видачу патенту;

- технології формування ціни на насіння і садивний матеріал шляхом використання в розрахунках нормативних витрат для виробників насіння та заводської продажної ціни;

- вивчення і розкриття передового європейського досвіду щодо організації систем з охорони прав на сорти рослин та насінництва з метою запровадження й отримання добре захищеного і відрегульованого внутрішнього ринку сортів рослин України через контроль за якістю елітного та репродукційного насінництва;

- зміни в охороні прав на сорти рослин у зв'язку з інтеграцією України в Європейське співтовариство та Світову організацію торгівлі шляхом забезпечення захисту сортів рослин або через патенти, або sui generis ефективну систему, або завдяки їх комбінації.

Практичне значення одержаних результатів. Одержані автором результати дослідження спрямовані на розвиток концептуальних засад аграрної політики на ринку сортів рослин, забезпечення орієнтованості на створення умов сталого розвитку рослинницької галузі, гарантування продовольчої безпеки держави. Матеріали дослідження можуть становити практичний інтерес для органів державної влади різних рівнів, державних установ, уповноважених реалізовувати державну аграрну політику у сфері охорони прав на сорти рослин, наукових установ, що задіяні у селекційних процесах, сільськогосподарських товаровиробників.

Положення наукового дослідження використані при розробці пропозицій до проекту Закону України “Про охорону прав на сорти рослин”, проектів постанов “Про схвалення Концепції формування національних сортових рослинних ресурсів на 2006-2011 роки”, “Про затвердження Порядку використання у 2008 році коштів, передбачених у державному бюджеті для формування національних сортових рослинних ресурсів”, “Про затвердження переліків платних послуг, які можуть надаватися бюджетними установами державної системи охорони прав на сорти рослин, що належать до сфери управління Міністерства аграрної політики” та “Про заходи щодо реалізації Закону України “Про

охорону прав на сорти рослин”, наказів Міністерства аграрної політики “Про затвердження Порядку проведення атестації суб’єктів господарювання на право виробництва та реалізації насіння і садивного матеріалу, Положення про Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу”, “Про затвердження Інструкції про реєстрацію договору про передачу майнового права на сорт і договору про передачу права на використання сорту”, методики визначення трудомісткості кваліфікаційної експертизи сортів рослин та розрахунку фінансування експертизи Державної системи охорони прав на сорти рослин на 2005 та наступні роки”, методичних рекомендацій щодо визначення нормативних бюджетних витрат на проведення експертизи сортів рослин у закладах експертизи державної системи охорони прав на сорти рослин, методичних рекомендацій з визначення нормативних витрат на проведення польових досліджень з експертизи на відмінність, однорідність і стабільність із застосуванням колекцій сортів, підготовлено технологічні карти і нормативні показники витрат на проведення кваліфікаційної польової та інших видів експертиз сортів рослин, напями використання показників нормативних витрат у планових розрахунках (довідка № 45-4/1596 від 17 серпня 2009 року).

Положення дисертаційного дослідження використовуються в навчальному процесі НУБіПУ для підготовки фахівців ОКР “Магістр” за спеціальністю “Селекція і генетика сільськогосподарських культур” зі спеціалізації “Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин” для викладання дисциплін “Державна кваліфікаційна експертиза сортів рослин” та “Післяреєстраційне сортовивчення” (довідка № 165 від 15 вересня 2009 року).

Особистий внесок здобувача. Основні положення та висновки дисертації розроблені автором особисто. У наукових працях, опублікованих у співавторстві (5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 18, 21 за списком публікацій в авторефераті), внесок автора полягає у комплексній розробці теоретико-методологічних і практичних аспектів формування ринку сортів рослин, та, зокрема, у розкритті попиту та пропозиції на ринку, формування цін на насіння і садивний матеріал, оцінки інтелектуальної власності на сорти рослин, обґрунтуванні основних напрямів формування системи державного регулювання на ринку сортів рослин.

Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті положення, що є результатом особистої роботи здобувача. Робота не містить матеріалів кандидатської дисертації.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження доповідались на науково-практичних конференціях, симпозіумах, науково-методологічних семінарах, серед яких міжнародні науково-практичні конференції: “Інтелектуальна власність на сорти рослин. Шляхи гармонізації та розвитку” (м. Київ, 21–22 вересня 2004 р.), “Теорія та практика менеджменту, маркетингу та дорадництва у формуванні конкурентоспроможного АПВ на інноваційній основі” (м. Мелітополь, 18-19 червня 2009 р.), науково-практичні конференції “Правові, наукові, фінансово-економічні засади удосконалення діяльності державної системи охорони прав на сорти рослин” (м. Київ, 14–16 лютого 2005 р.), “Стан селекції, насінництва сільськогосподарських культур та завдання галузі щодо ефективного використання сортових ресурсів, поліпшення сортових властивостей насіннєвого і садивного матеріалу (м. Київ, 8 грудня 2006 р.), науково-методичні семінари “Інтенсивні технології – основа методики експертизи післяреєстраційного сортовивчення озимих культур” (м. Івано-Франківськ, 2 вересня 2005 р.), (м. Первомайськ, 6 вересня 2005 р.), “Стратегія розвитку агропромислового комплексу, реформування АПК, науково-методичного, фінансового забезпечення експертизи сортів рослин” (м. Київ, 20-24 лютого 2006 р.), “Виконання науково-технічної програми державної експертизи сортів рослин у 2006 році та стан виконання державного бюджету України закладами експертизи сортів рослин за 9 місяців 2006 року” (м. Київ, 20 жовтня 2006 р.), “Удосконалення науково-методичного, фінансового, інвестиційного забезпечення державної кваліфікаційної експертизи сортів рослин” (м. Київ, 26 лютого – 1 березня 2007 р.), “Сортова сертифікація кукурудзи та сорго” (м. Рівне, 26 серпня 2008 р.),

“Сортова сертифікація картоплі” (м. Бородянка, 16 липня 2008 р.), розширених засіданнях колегії Державної служби з охорони прав на сорти рослин протягом 2003-2009 років.

Публікації. Основні результати досліджень опубліковані у одноосібній монографії обсягом 24,4 друк. арк., у колективній монографії, в якій частка автора – 10,7 друк. арк., та у 38 наукових працях, у тому числі 26 статей у наукових фахових виданнях. Загальний обсяг опублікованого матеріалу за темою дисертації, який належить особисто автору, становить 44,5 друк. арк.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, 5 розділів, висновків, 24 додатків на 80 сторінках, списку використаних джерел із 308 найменувань на 28 сторінках. Загальний обсяг дисертації складає 486 сторінок, обсяг її основного тексту 375 сторінок, вона містить 39 таблиць на 28 сторінках, 33 рисунки на 23 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі “**Теоретичні основи та особливості формування і розвитку ринку сортів рослин**” здійснено аналіз теоретичних уявлень про ринок сортів рослин. Розкрито сутність ринку сортів рослин та його матеріального носія „насіння та садивний матеріал”, який докорінним чином відрізняє його від ринку продовольчого чи кормового зерна, для яких товарною одиницею є партія зерна певної культури, певного класу якості безвідносно до їх сортової (гібридної) приналежності.

Особливість сорту рослин як засобу виробництва полягає в тому, що він є біологічним об’єктом, сукупністю живих організмів, здатний певний час зберігати свої властивості і передавати їх з покоління в покоління, а тому сорт рослин не може бути замінений ніяким іншим засобом виробництва.

Сорт (клон, лінія, гібрид першого покоління, популяція) – форма культурної рослини, створена шляхом селекції, зі стійкими біологічними властивостями і морфологічними ознаками, цінними для сільського господарства. Це результат творчої діяльності людини, а, отже, інтелектуальна власність селекціонера. Сорти рослин відрізняються від інших об’єктів інтелектуальної власності, які після створення залишаються у незмінному вигляді, їх легко копіювати і використовувати. Сорти рослин поширюються через відтворювальний матеріал – насінням або частинами рослин, які володіють вищезазначеними ознаками і властивостями. У зв’язку із зазначеним у процесі досліджень визначено, що сорти належать до особливої форми інтелектуальної власності, яка ускладнює охорону прав селекціонера на створений сорт.

Використання зазначеної інтелектуальної власності здійснюється через економічні відносини. Тому, у процесі досліджень запропоновано розглядати поняття сорту рослин як товар, а визначення ринку сортів рослин – як систему економічних взаємовідносин між власниками сортів, що занесені в Державний реєстр сортів рослин, придатних до поширення в Україні, та товаровиробниками, які входять до реєстру виробників насіння і садивного матеріалу, з врахуванням вартості насіннєвого матеріалу та інтелектуальної власності на них.

Погляди на значення сорту, створеного у процесі селекції, як товар відображено в численних наукових працях. Вчені всього світу висловлюють однакову думку, що сорт відіграє значну позитивну роль у підвищенні врожайності сільськогосподарських культур. Використання сортових рослинних ресурсів є однією з найважливіших ланок сільського господарства – основою економічного і соціального розвитку держави. До 2020 року питома вага приросту врожаю, одержаного за рахунок нового покоління сортів, буде становити від 70 до 80 відсотків, або в 2 – 3 рази вище досягнутого рівня на теперішній час.

У теоретичному плані економічну категорію „пропозиція” доцільно розглядати як позицію ринкових суб’єктів щодо їх готовності пропонувати на ринок ті чи інші обсяги товару за відповідними цінами в межах певного відрізка часу. Пропозиція товару може

надходити на ринок як безпосередньо від його виробників – селекціонерів, утворюючи первинний ринок сортів рослин, так і від різного роду підтримувачів, власників та виробників насіння і садивного матеріалу.

Встановлено, що ринок сортів рослин – це специфічний ринок сортів рослин на які не обов’язково ведеться первинне насінництво. Але воно може бути відновлено протягом певного періоду та зайняти свою нішу в загальній кількості сортів споживання. Запропоновано обсяг ринкової пропозиції визначати сумарною кількістю сортів у Державному Реєстрі сортів рослин, придатних для поширення в Україні, але як матеріального носія насіння і садивного матеріалу – обсягів планового виробництва насіння сортів рослин відповідно до Державного реєстру виробників насіння і садивного матеріалу.

Потенційна пропозиція в наших умовах завжди значно відрізняється від обсягів фактичних продаж і тим сильніше, чим несприятливішими є умови для реалізації певного сорту рослин. Якщо у Державному реєстрі сортів рослин 2007 року перебувало близько 3,6 тис сортів рослин, то для розмноження насінням і садивним матеріалом засівалося елітними та товарними посівами лише половина вищезгаданих сортів.

Джерела пропозиції на ринку сортів рослин численні і різноманітні (рис. 1).

Рис. 1. Умови формування попиту і пропозиції на ринку сортів рослин

Селекціонери та селекційні установи, підтримувачі сортів рослин, які поставляють сорти рослин та надають послуги у насіннепостачанні, відрізняються один від одного місцем розташування, розміром, формою власності, технічною здатністю та десятками інших особливостей.

Сільськогосподарські товаровиробники, що формують попит на сорти рослин, варіюють не менш широко. Вони вирізняються за розмірами, періодом і структурою діяльності, прибутками та різноманітним застосуванням сільськогосподарськими виробниками, промисловістю.

Формування національних сортових ресурсів, а також своєчасна сортозаміна та впровадження нових сортів з високим адаптивним потенціалом, показниками стійкості проти хвороб та шкідників, поліпшення генетичного потенціалу сільськогосподарських культур, може кількісно та якісно вирішити питання продовольчої безпеки України.

Реалізація системних напрацювань у нормативно-правовому забезпеченні інтелектуальної власності на сорти рослин створила умови для інноваційної та інвестиційної привабливості України як виробника насіння та садивного матеріалу для нарощування його внутрішнього споживання і розширення експортного потенціалу. Запровадження найкращих європейських селекційних досягнень відтворили в Україні умови здорової конкуренції, дало поштовх до розкриття потенційних можливостей української селекційної науки.

У другому розділі “**Методологічні й методичні засади розвитку ринку сортів рослин**” визначено методологічні та методичні підходи до організації вивчення нових

сортів рослин та ефективність їх впровадження у закладах експертизи державної системи охорони прав на сорти рослин.

Одержання достовірних експериментальних даних випробувань сортів і гібридів можливе лише за дотримання всіх вимог методики дослідної справи та забезпечення однакових умов вирощування. Основні вимоги методики польового дослідження зводяться до правильного чергування сівозмін, сортів у досліді, дотримання розмірів і форм ділянок, заданої повторюваності, закладки дослідів високоякісним посівним і садивним матеріалом, своєчасних і якісних спостережень, обліку та робіт з догляду за посівами в умовах, максимально наближених до виробничих.

Державна науково-технічна експертиза сортів рослин на придатність до поширення та правової охорони в Україні сприяє формуванню національних рослинних сортових ресурсів, які в подальшому забезпечують зростання врожайності і виробництва конкурентоспроможної продукції в галузі рослинництва. Саме така експертиза визначає напрями формування та використання національних сортових ресурсів.

У процесі вартісної оцінки майнових прав інтелектуальної власності на сорт, застосовуються витратний (або інвестиційний), ринковий (порівняльний) та дохідний (фінансовий) підходи.

Витратний підхід до вартісної оцінки майнових прав інтелектуальної власності і фактично до визначення ціни ліцензії полягає у встановленні суми витрат на створення, відтворення чи заміну певного об'єкта права інтелектуальної власності з урахуванням його матеріального та морального зносу. Він включає такі методи визначення реальної вартості об'єктів інтелектуальної власності: фактичних витрат, планових витрат (кошторису), вартості заміщення, відновлюваної вартості, метод коефіцієнтів, вартості створення, вигаду собівартості.

Ринковий (або інакше порівняльний) підхід до вартісної оцінки майнових прав інтелектуальної власності та визначення ціни ліцензії застосовується лише для окремої інтелектуальної товарної продукції, оскільки передбачає наявність у покупця вибору такої продукції з числа іншої, що виконує аналогічну функцію, але саме ця продукція влаштовує покупця за якісними показниками, які містять у собі функціональні властивості, задовільну вартість, тривалі строки служби, високий ступінь захисту, унікальність тощо.

Дохідний (або фінансовий) підхід до вартісної оцінки майнових прав інтелектуальної власності та визначення ціни ліцензії набув найбільшого поширення. Для визначення ціни ліцензії у цьому разі застосовуються методи комерційної значущості, переваг у прибутках, економічного ефекту, капіталізації доходу, дисконтованих грошових потоків, вивільнення від роялті. Розрахунки за цими методами ґрунтуються на встановленні причинного зв'язку між функціональними (фізичними, техніко-економічними, агрономічними, екологічними тощо) властивостями інтелектуальної продукції, що використовується в конкретній галузі виробництва, технології, речовині, знарядді тощо, та майбутніми доходами від запровадження такої продукції в господарський оборот.

Нами запропонований метод оцінки вартості сорту рослин, заснований на початковому визначенні річного рейтингу кожного об'єкта як кількісного показника оцінки вигоди, яка очікується від його використання, за умов ринкової (біржової) ціни на продукцію, одержану протягом року з одиниці обсягу. Цей метод може бути загальноприйнятим. Запропонований метод визначення первісної і справедливої вартості сорту рослин на основі рейтингу кожного об'єкта ґрунтується на реальних показниках їх економічної ефективності та може широко застосовуватися у сфері нормативного регулювання оцінки вартості сорту в агропромисловому комплексі країни.

Ринок сортів в Україні розвивається як складова світового ринку. Після вступу до міжурядової організації з охорони нових сортів — Міжнародного союзу з охорони нових сортів рослин (скорочено — УПОВ), формування ринку сортів рослин

здійснюється з врахуванням їх основних принципів. Конвенція УПОВ є незалежною і безпосередньо не пов'язана з Паризькою конвенцією з охорони промислової власності, але її побудовано за зразком цієї Конвенції з урахуванням нових тенденцій регулювання міжнародних правових відносин у сфері права інтелектуальної власності, що виникли протягом другої половини ХХ століття. Конвенцію УПОВ засновано на найважливіших принципах патентного права, зокрема таких, як рівноправність іноземних та національних заявників, вільний вибір держав, у яких прийматиметься охорона прав на нові сорти рослин, чинність охорони визнаних прав на певній території, незалежність охоронних документів на сорт, виданих у різних країнах, закріплення права конвенційного пріоритету, забезпечення вільного розпоряджання винятковими (чи абсолютними) правами на сорт. Головним завданням Міжнародного союзу з охорони нових сортів рослин є забезпечення охорони прав на нові сорти рослин та захисту прав і законних економічних інтересів селекціонерів.

Конвенція УПОВ не встановлює жодних вимог щодо кількості або якості зборів. Проте, лише пунктом 2 статті 5 Конвенції УПОВ Акта 1991 року встановлюються інші умови стосовно надання охорони, зокрема, зазначено, що надання права селекціонера не може залежати від додаткових умов або тих, які зазначені вище (новизна, вирізняльність, однорідність, стабільність), якщо сорт позначено найменуванням, і відповідно до статті 20, заявником дотримані формальності, передбачені законодавством Договірної сторони, в компетентний орган якої подана заявка, включаючи сплату всіх необхідних зборів. Тобто, можна зробити висновок, що Україна, як договірна сторона Конвенції УПОВ сама встановлює умови сплати зборів.

Розміри та порядок сплати зборів з надання права селекціонера і його підтримання в Європейському союзі встановлені Регламентом Комісії ЄС № 1238/95, Регламентом Комісії ЄС № 329/2000 та Регламентом ЄС № 569/2003. Ці збори застосовуються до сортів рослин, які подані до Бюро з сортів рослин Європейського союзу і стосуються лише правової охорони.

Вимоги СОТ, викладені зокрема в Угоді між Світовою організацією торгівлі і Всесвітньою організацією інтелектуальної власності (TRIPS) – угода з торговельних аспектів прав інтелектуальної власності. Вони не стосуються безпосередньо зборів, а лише принципу „національного режиму”, який означає, що до осіб не громадян даної держави застосовуються ті ж самі правові норми, як і до власних громадян.

У третьому розділі **“Аналіз сучасних тенденцій формування і розвитку ринку сортів рослин”** проаналізовано світові тенденції розвитку ринку сортів рослин, дано об'єктивну оцінку сучасного вітчизняного ринку сортів рослин вітчизняної та іноземної селекції.

Досліджено загальновизнану європейську організаційну структуру реєстрації сортів рослин, придатних до поширення в Україні. У період 1991–2009 років в Україні сформовано сучасний ринок сортів рослин. Україна спромоглася докорінно поліпшити кількісний і якісний склад сортів рослин, які за результатами державних випробувань визнані придатними до вирощування. За роки незалежності кількість видів сільськогосподарських культур у Державному реєстрі сортів рослин збільшилася в 1,7 раза, від 207 у 1991 році до 344 – у 2009 році.

Поліпшено якісний склад вітчизняних сортових посівів. Якщо 1991 року використовувалися 998 сортів, або 53 % від загальної кількості сортів у Державному Реєстрі, то вже 2009 року цей показник зріс до 2677 сортів, або 58 %. Суттєво змінився видовий склад сортових рослинних ресурсів України. Якщо 2009 року порівняно з 1991 роком видовий склад зернових залишився майже незмінним, то збільшилися за рахунок нових видів рослин квітково-декоративна та лікарські групи – на 73 види, кормова група – на 31 вид, овочеві та картопля – на 16 видів, плодово-ягідні, виноград – на 6 видів (табл. 1).

Таблиця 1

**Динаміка видового складу сортових рослинних ресурсів України
протягом 1991–2009 рр.**

Рік	Всього	у тому числі					
		Зернові	Олійні, технічні, прядивні	Кормові	Овочеві та картопля	Плодово- ягідні, виноград	Квітково- декоративні, лікарські, лісові
1991	207	22	24	49	48	30	34
1995	251	22	26	52	50	37	64
2005	339	23	28	77	58	64	119
2006	342	23	32	80	65	35	107
2007	318	24	24	77	58	40	95
2008	342	23	32	80	65	35	107
2009	344	23	34	80	64	36	107

Незважаючи на кризові явища, по головних напрямках використання сортів збережено пріоритетність саме сортів вітчизняної селекції. Так, 2009 року порівняно з 1991 роком рівень української селекції зріс по основних сільськогосподарських культурах: по пшениці він досяг 82%, ячменю – 69%, картоплі – 53% (табл. 2).

Таблиця 2

Структура видового складу сортових ресурсів України

Культура	1991 р.			2009 р.		
	к-сть сортів – всього	в т.ч. укр. селекції	%	к-сть сортів – всього	в т.ч. укр. селекції	%
Озимі	80	53	66	273	218	80
У т.ч. пшениця	40	32	80	196	161	82
Ярі	189	121	64	759	452	60
У т.ч. кукурудза	54	38	70	449	208	46
ячмінь	21	13	62	89	61	69
Олійні	50	28	56	484	242	50
Кормові	214	165	77	366	273	78
Технічні	33	24	73	160	73	46
Картопля	37	22	59	124	66	53
Овочеві та баштанні	265	10	38	1566	695	44
Плодово-ягідні	370	199	54	412	390	95
Виноград	93	34	37	124	120	97
Прядивні	15	9	60	25	23	82
Квітково-декоративні, ефіроолійні та лікарські	549	225	41	322	305	95
Усього	1895	890	47	4615	2857	62

За такими видами сільськогосподарських культур як плодово-ягідні, виноград, квітково-декоративні, ефіроолійні та лікарські він становить від 95 до 97 %. В середньому по всіх видах рослин рівень української селекції становить 62% при загальному їх збільшенні від 1895 сортів у 1991 році до 4615 – у 2009 році.

Зроблено висновок, що за порівняно короткий проміжок часу створено сприятливі умови для функціонування ринкових відносин у галузі селекції, сортовипробуванні та насінництві. Насамперед це стосується правового забезпечення охорони інтелектуальної власності на сорти рослин (рис. 2). Завершено також врегулювання питань державної реєстрації майнових і особистих прав на основі підзаконних нормативних актів.

<p style="text-align: center;">Конституція України</p> <p style="text-align: center;"><i>Забезпечення конституційних прав і свобод громадян України щодо регулювання їх майнових і немайнових відносин, які виникають у зв'язку з набуттям, здійсненням та захистом інтелектуальної власності на сорти рослин</i></p> <p style="text-align: center;">(стаття 41, 54)</p>		
Законодавчі акти		
<p>Кодекси України:</p> <p>Цивільний кодекс України (глава 42)</p> <p>Господарський кодекс України (глава 16)</p> <p>Митний кодекс України (глава 45)</p> <p>Кримінальний кодекс України (ст.177)</p> <p>Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 51-2, 104 -1, 238-3, 255)</p>		<p>Закони України:</p> <p>„Про охорону прав на сорти рослин”,</p> <p>„Про насіння і садивний матеріал”</p> <p>Укази Президента України:</p> <p>„Про приєднання України до Міжнародної конвенції з охорони нових сортів рослин”,</p> <p>„Про представника України і його заступника у Раді Міжнародного союзу з охорони нових сортів рослин”</p> <p>„Питання представництва України у Раді Міжнародного союзу з охорони нових сортів рослин”</p>
Нормативні акти		
<p>Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України (12 док.)</p> <p>Інші нормативно-правові документи (22 док.)</p>		

Рис. 2. Правове забезпечення охорони інтелектуальної власності на сорти рослин в Україні

Водночас суттєвої активізації потребує розвиток селекції гібридів. За цим показником вітчизняні селекціонери помітно відстають від зарубіжних. Науково-дослідні установи України недостатньої уваги приділяють селекції сортів, продукція яких призначена для технічної переробки. Фактично припинено створення сортів рижю, редьки олійної, рицини, гірчиці, конопель, льону-кудряшу, а також овочевих культур, серед яких столовий буряк, капуста кольрабі, савойська капуста, спаржа та багато інших.

Нинішній стан селекційної роботи в Україні аналогічний колишній ситуації у США, коли домінували державні установи, що займалися дослідженнями сортів рослин, а саме: сільськогосподарський відділ, сільськогосподарські університети та експериментальні сільськогосподарські станції. Але з появою гібридів сортів рослин та прийняттям законів про патентування сортів та видів рослин у 1970 році, провідну роль перебрали на себе приватні компанії, що значно розширили селекцію рослин та вдосконалили досягнення державних організацій. Успіх досліджень приватних компаній фактично сприяв усуненню фінансування державних розробок, як таких, що стали зайвими для умов конкурентного ринку сортів рослин.

Європейські держави мають досить складно організовану систему з охорони прав на сорти рослин і добре захищений і відрегульований внутрішній ринок сортів та контроль за якістю насінництва. Контроль за процесом належить міністерству сільськогосподарства та частково міністерству фінансів, що стосується фінансування. Всі вони підтримують Конвенцію 1991 року.

Останніми роками здійснено заходи з організаційного вдосконалення насінництва шляхом створення насінницьких інтегрованих формувань ринкового напрямку за участю науково-дослідних установ, насіннеобробних заводів, господарств, організацій і підприємств з метою забезпечення виробництва насіння за замкнутим циклом. В регіонах створено понад 100 таких насінницьких формувань у формі корпорацій, асоціацій, акціонерних товариств.

Вступ України до СОТ гостро поставив питання сортової сертифікації насіння. Україна не може вийти на світовий ринок насіння (крім ближнього зарубіжжя) через відсутність відповідних акредитованих лабораторій. Тому нині проводиться робота з підготовки існуючих лабораторій до акредитації в ISTA (міжнародна асоціація з контролю за якістю насіння), щоб в найближчі 3 роки вирішити питання обладнання таких лабораторій у кожному регіоні, чи області.

З метою охорони прав на сорти рослин і забезпечення діяльності зазначеної Державної служби в Україні створено одну з найкращих серед країн СНД правову базу, яка, зокрема, передбачає державне фінансування заходів з науково-технічної експертизи сортів рослин вітчизняної й іноземної селекції. 2007 року на ці цілі було виділено 25 млн грн коштів загального фонду державного бюджету. В цілому ж фінансування державної системи охорони прав на сорти рослин становило 73,7 млн грн. Аналіз динаміки фінансування закладів експертизи за останні роки показує його неухильне збільшення. Якщо 1997 року на державну систему охорони прав на сорти рослин було виділено лише 10,8 млн грн, то вже 2007 року – в 6,8 раза більше. За зазначений період зросла і частка коштів, що виділяється із загального фонду державного бюджету. 2008 року на фінансування закладів експертизи було одержано більш як 100 млн грн.

Використання бюджетних коштів зумовлює необхідність здійснення оцінок їх економічної ефективності. Однак методи таких оцінок поки що розроблені недостатньо не лише в Україні, а й загалом у світі. Зокрема, це стосується країн ЄС та країн членів Міжнародного союзу з охорони нових сортів рослин. На 62 сесії УПОВ, яка відбулася в жовтні 2001 р., створено цільову Робочу групу з досліджень дії прав селекціонерів рослин, одним із завдань якої є розробка методології оцінок. Робоча група визначила такі показники, що враховуються в оцінках: кількість параметрів селекції, інвестиції в селекцію рослин, число ринкових сортів та їх удосконалення, підвищення врожайності культур і сільськогосподарської продукції, якість продукції, частка нових сортів на ринку тощо. В умовах гострої обмеженості в бюджетних коштах в Україні нині особливого значення набувають також питання державних витрат та окупності.

Дослідженням встановлено, що основний макроекономічний ефект від діяльності державної системи охорони прав на сорти рослин виникає переважно у трьох випадках: через отримання додаткової продукції внаслідок впровадження нових сортів рослин, своєчасного сортооновлення й сортозаміни (ефект 1); внаслідок впровадження механізму виплат роялті (премії) селекціонерам за використання їх прав на інтелектуальну власність (ефект 2); завдяки сплаті авторами сортів додаткових сум податків та платежів до державного й місцевих бюджетів та позабюджетних фондів (ефект 3). Крім того, результатами формування національних сортових рослинних ресурсів є також їх позитивний вплив на структуру землеробства, диверсифікацію агропромислового виробництва та посилення ролі сортових рослинних ресурсів у експортному потенціалі держави.

Розрахунки свідчать, що за умови дотримання технологій виробництва, раціонального використання ресурсів, впровадження нових вітчизняних сортів рослин і розвитку насінництва, збільшення обсягів виробництва, а також підвищення якості продукції рослинництва та її конкурентоспроможності на внутрішньому й зовнішньому ринках, щорічно можна було б додатково отримати наступні обсяги основних видів продукції: зерна – 31,3 млн т, цукру із цукрових буряків – 2,1, олії з насіння соняшнику – 2,3, крохмалю із картоплі – 4,1 та овочів – 10,0 млн тонн.

Зазначені додаткові обсяги виробництва основних видів продукції рослинництва могли б бути забезпечені за умови використання всіх факторів урожайності, бо вплив природних факторів та різних прийомів агротехніки на сільськогосподарські рослини є комплексним. Тому можливість виділити та оцінити значущість окремого фактора чи окремого агроприйому на макрорівні відсутня. За твердженнями багатьох вітчизняних та іноземних науковців частка сорту, як основного фактора впливу на врожайність сільськогосподарських культур, нині становить 20 %, а інших факторів: природної родючості ґрунту – 10 %, кліматичних умов – 15, обробітку ґрунту – 10, добрив – 30 і захисту рослин – 15 %.

Розрахунки, наведені в табл.3 показують, що фактор сорту потенційно забезпечував отримання сільськогосподарськими товаровиробниками щороку додаткових грошових надходжень від реалізації або іншого використання продукції в рік (20 % загального обсягу) на суму 15,7 млрд грн, зокрема, зерна – 6,3; цукрових буряків – 1,3; соняшнику – 2,7; картоплі – 2,4; овочів – 3 млрд гривень.

Таблиця 3

Розрахунок вартості середньорічного додаткового доходу від впровадження нових сортів основних сільськогосподарських культур

Види продукції (культури)	Додатковий обсяг продукції, тис. т	Ціна реалізації в 2007 р., грн/т	Додатковий дохід у цінах реалізації 2007 р., млрд грн
Зерно	6260	1000	6,3
Цукор у валовому зборі цукрових буряків	430	3000	1,3
Олія у валовому зборі насіння соняшнику	450	6000	2,7
Крохмаль у валовому зборі картоплі	815	3000	2,4
Овочі	2000	1500	3,0
Разом по основних видах продукції	х	х	15,7

У факторі сорту основний вклад належить селекціонеру, а частка науково-технічної експертизи незначна. Однак експертиза є необхідною у зв'язку з тим, що сорт стає товаром лише за умови його державної реєстрації, після якої він набуває інтелектуальної, господарської та споживчої вартості. Аналізом фактичних витрат на створення одного сорту чи гібриду рослин в Україні встановлено, що вони становлять: по гібридах цукрового буряка – 4–5 млн грн на селекцію і 36,7 тис грн, або 1 % – на науково-технічну експертизу; по сортах зернових культур відповідно – 1,0 млн грн і 36,7 тис грн, або 3,7 % загальної суми витрат. По інших культурах частка технічної експертизи коливається від 5 до 3 % загальних витрат.

Враховуючи, що частка селекції у загальних витратах на створення нових сортів становить 95–97 %, а науково-технічної державної експертизи – 3–5 %, розрахунковий ефект від збільшення обсягів і якості продукції (ефект 1), зумовлений функціонуванням державної системи з охорони прав на сорти рослин, становить від 0,5 до 0,8 млрд грн в рік.

Останніми роками посилюлося значення другого виду ефекту. Відповідно до Закону України “Про охорону прав на сорти рослин” і Положення про Державну службу з охорони прав на сорти рослин процедуру реєстрації договорів на передачу майнового права на сорт і на використання сорту через ліцензійні угоди здійснює Державна служба з охорони прав на сорти рослин. Розрахунки показують, що виплата роялті за право

виробництва елітного та репродукційного насіння й садивного матеріалу (ефект 2) в повному обсязі дала б змогу селекціонерам та селекційним установам щороку одержувати близько 2 млрд гривень. Цей механізм вже забезпечує отримання селекціонерами роялті на суму 100 млн грн в рік. Проте нині більшість авторів сортів і гібридів поки що не отримують роялті взагалі, або отримують цю плату частково. Податкові надходження до бюджету (ефект 3) в розмірі 15% від сплаченого роялті становили б 0,3 (2,0 x 0,15) млрд грн в рік.

Загальна сума річного макроекономічного ефекту від функціонування Державної служби з охорони прав на сорти рослин потенційно становить не менше 2,5–2,8 млрд грн в рік, тоді як обсяги бюджетного фінансування значно менші. Кожна гривня витрат на такі цілі потенційно забезпечує 34–38 грн доходу суспільства, зокрема, 5 грн податкових надходжень.

Макроекономічний ефект від функціонування державної системи охорони прав на сорти рослин не використовується повною мірою. Результати роботи Державної служби з охорони прав на сорти рослин свідчать, що 2007 року було зареєстровано 7151 ліцензійна угода, але при цьому сплачено лише близько 30 млн грн, що становить 1,5 % від розрахованого нами можливого рівня надходжень грошових коштів роялті. За ліцензійними угодами на 2008 рік одержано 110,3 млн грн роялті.

У четвертому розділі **“Аналіз та прогноз кон’юнктури на ринку сортів рослин”** обґрунтовано Концепцію розвитку ринку сортів рослин в Україні, проаналізовано стан та прогноз попиту і пропозиції на ринку сортів рослин.

Концептуальні засади розвитку ринку сортів в Україні сформовані на основі дії двох основних законів України “Про охорону прав на сорти рослин” та “Про насіння і садивний матеріал”. Вони є визначальними при обґрунтуванні організаційних структур, їх взаємодії та основних функціях. Згідно із зазначеними законами в Україні організовується поновлення насіння еліти та її репродукування за схемою. Схема розмноження насіння включає обов’язковість проходження розмноження насіння від первинного, оригінального (добазового) до елітного (базового) та далі до репродукційного.

З метою формування цін на насіння і садивний матеріал повноцінного ринкового середовища проведено розрахунок нормативної собівартості, закупівельної ціни для заводу та реалізаційної ціни 1 тонни насіння пшениці озимої. Запропоновано для виробників насіння і садивного матеріалу залишати частину прибутку від реалізації сортового матеріалу після збирання врожаю та централізовано відправляти партії насіння на великі переробні заводи, які мають всі можливості для його найкращої переробки, протруєння та пакування.

У Концепції запропоновано відмовились від посівів макросортів, що в минулому займали понад 50% посівних площ. Найбільш поширені сорти повинні займати не більше 12–16% посівної площі, а на частку інших може припадати від 1 до 10 %. Такий підхід сприяє сталому розвитку виробництва зерна, збільшує можливості маневрування сортом, за необхідності гарантує проведення швидкої сортозаміни, поліпшує фітосанітарний стан рослин та унеможливорює спалахи епіфітотій.

Пропозиція на ринку сортів рослин, як і інші пропозиції товарів у ринковій економіці, залежить від власної ціни на ринку, собівартості продукowanego сорту, ціни на сорти-замінники, кількості продавців на ринку та заходів держави щодо регулювання ринку.

Дослідження сортових посівів сільськогосподарських культур свідчить, що сортові ресурси в сільськогосподарських підприємствах в основному формуються на основі насінневого матеріалу власного репродукційного насінництва та з посівів, призначених для товарного виробництва, оскільки оригінальне та елітне насінництво у всіх посівах сільськогосподарських культур складало лише відповідно 0,1 % та 1,7 %. Важливе значення для збільшення асортименту та якості сортів рослин має репродукційне

насінництво. В цілому по сортових посівах усіх сільськогосподарських культур воно займає 17,7%.

Розрахунок забезпечення господарств різних форм власності та господарювання насінням вищих категорій показав, що в цілому товаровиробники сільськогосподарської продукції забезпечені насінням вищих категорій майже на 90 % від його потреби. Але цей показник для зернових культур становить лише 53,5%.

Для вирішення щодо створення повноцінного ринкового середовища вкрай необхідно сформувати ринкову інфраструктуру в регіонах, відтворити і зміцнити оптову ланку торгівлі сортовим насінням з тим, щоб виробники насіння і садивного матеріалу та покупці мали можливість вільно контактувати, могли повною мірою скористатися сортовими характеристиками насіння і садивного матеріалу, вибрати найкращі високоврожайні сорти, районовані для даної місцевості, профінансувати майбутні витрати.

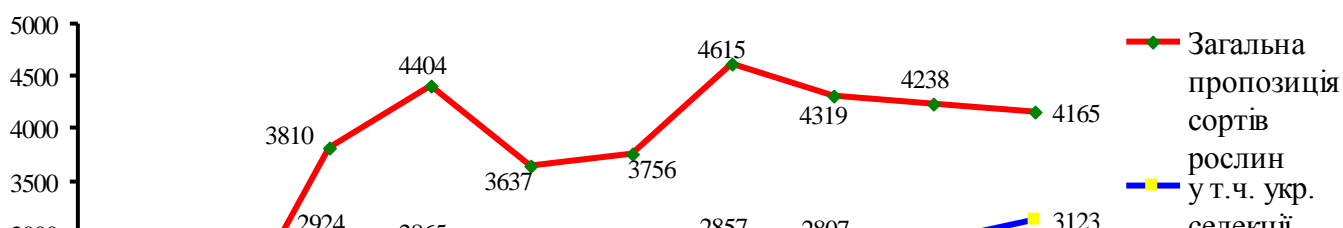
При збутовому або ринковому підході ціна формується споживачем насіння і садивного матеріалу. Товар, що надійшов на ринок оцінюється ним, формується відповідна кон'юнктура і визначається ціна, яка проходить відповідні стадії трансформації в інфраструктурній ланці ринку, і виробник одержує лише частину доходу, тому для забезпечення еквівалентної ціни потрібна компенсація.

Ринковий метод ціноутворення існує об'єктивно і виробник насіння, незалежно від вартості вкладених активів, не може впливати на рівень цін. За таких умов повинен підключатися регуляторний механізм держави, яка ринковими методами сприятиме формуванню рівноконкурентних умов розподілу доходу між усіма учасниками інфраструктурної ланки. За сучасних умов ринкової трансформації економіки з огляду фактичного стану потенціалу аграрного сектору найпершим завданням є розв'язання питання забезпечення відтворення активів виробника на рівні еквівалентного обміну.

Ринок виробництва сортового насіння і садивного матеріалу досить привабливий та прибутковий. Аналіз виробництва насіння озимої пшениці й ярого ячменю показує, що фактична собівартість виробництва зернових становить лише одну третину від фактичної реалізаційної ринкової ціни насінневого матеріалу вищих репродукцій. Слід відмітити, що для одержання посівного матеріалу зерно потрібно довести до посівної кондиції. Нині цим займаються сотні господарств, що одержали право на виробництво та реалізацію елітного чи репродукційного насіння. В середньому всі вони ще додатково витрачають на доробку, протруєння та пакування 240–250 грн. Але навіть при цьому рівень рентабельності знаходиться на рівні не нижче 35–65 %. Рівень рентабельності насіння і садивного матеріалу разом із сортовими надбавками, що повертаються державою, може досягати 150–200 %.

Враховуючи існуючі методичні підходи щодо визначення ціни на сільськогосподарську продукцію, запропоновано методику визначення еквівалентної ціни з врахуванням вартості інтелектуальної власності на одну тону насіння. За даним підходом ціна формується виробником, виходячи із рівня витрат і вартості активів, тобто використовується затратний метод ціноутворення, враховуючи й вартість інтелектуальної власності на рівні роялтих платежів.

Відповідно до виконання “Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року” методом експертних оцінок обґрунтовано стан і прогноз попиту та пропозиції сортів рослин, придатних до поширення на перспективу (рис. 3). За проведеними розрахунками кількість сортів у 2015 році має незначно скоротитися до 4165, але при цьому зростає частка української селекції до 75 %, або в 1,6 раза порівняно з 1991 роком.

Потенційна пропозиція на ринку сортів рослин є достатньою для вибору сортів рослин товаровиробниками сільськогосподарської продукції у виробництво. Широкий діапазон як сортів однієї культури, так й загальний видовий склад, дає можливість універсального вибору сортів з технологічними та економічними властивостями для різних кліматичних зон.

Важливим заходом захисту прав власності на сорти рослин, на вільний вибір покупців сільськогосподарської продукції, а, значить, таким, що запобігає створенню штучних дефіцитів і спекулятивного зростання цін, є заборона всяких обмежень на вільне переміщення насіння і садивного матеріалу по території України. Участь держави у створенні інфраструктури ринку сортів рослин є не тільки бажаною, але й обов'язковою, особливо на етапі формування цін на насіння і садивний матеріал.

У розділі висвітлено заходи державного регулювання, які будуть складовою частиною механізму функціонування ринку сортів рослин, та які передбачається здійснювати виключно через зміну попиту і пропозиції. Найдешевшим механізмом регулювання попиту і пропозиції є саморегулюючий ринковий механізм встановлення рівноваги. Всі інші заходи потребують витрат з державного та місцевих бюджетів. Одними із основних завдань для підтримки ринку сортів рослин державою є: підтримка селекційних процесів у рослинництві, стимулювання розвитку вітчизняного насінництва, виробництво достатньої кількості якісного насіння високопродуктивних сортів і гібридів сільськогосподарських культур та створення насінневих страхових фондів.

У п'ятому розділі **“Основні напрями розвитку ринку сортів рослин”** запропоновано напрями удосконалення державної політики з охорони прав на сорти рослин у зв'язку з інтеграцією України до Світової організації торгівлі та Європейського співтовариства.

Правовою основою СОТ є Генеральна угода з тарифів і торгівлі у редакції 1994 р., включно з новими угодами, домовленостями та рішеннями, Генеральна угода з торгівлі та послуг (ГАТС), Угода з торговельних аспектів прав інтелектуальної власності (ТРИПС), а також інші правові акти і міжнародні домовленості. В Угоді з торговельних аспектів прав інтелектуальної власності, як однієї із правових частин СОТ відмічено, що члени цієї організації повинні забезпечити захист сортів рослин або через патенти, або *sui generis* ефективну систему (співіснування патентної системи і системи прав селекціонерів), або завдяки їх комбінації.

Світовий ринок насіння зернових перенасичений пропозицією. Особливо це стосується європейського ринку, де точиться жорстка конкурентна боротьба між

провідними виробниками насіння, між селекційними установами. Вижити в такій боротьбі і вийти переможцем може лише та країна, чия селекційна наука і насінницькі фірми забезпечують найвищу якість насіння. Без інтенсифікації селекційної діяльності в конкуренції за найбільш якісне насіння не вистояти. Всі розвинені країни фінансують з бюджету фундаментальні дослідження як найбільш дорогі.

На основі проведення рейтингової оцінки сортів, було визначено справедливу та первісну балансову вартість кожного сорту. В основу розрахунків по сплаті роялті покладено використання сорту для комерційного продажу через товарні посіви. Вважаємо, чим затребуваніший сорт для товарного виробництва, рівень його справедливої вартості зростає пропорційно росту товарних посівів. Відповідно, для різних сортів ця величина буде суттєво коливатися. Так, сорт озимої пшениці Одеська 267 у 2006 році вирощувався на площі 374,4 тис га, отже його справедлива вартість становила 2003,2 млн грн, а товарні посіви сорту Колумбія в цьому ж році засівалися лише на 8,7 тис га. Справедлива вартість його, за розрахунками, буде складати лише 46,3 млн грн, або в 43 рази менше, ніж сорту Одеська 267. Таким чином слід визначати ціну будь-якого іншого сорту рослин, в тому числі і по інших сільськогосподарських культурах.

Досліджено, що розмір роялті залежить від характеру предмета ліцензійного договору, від обсягу виробництва і продажу продукції за ліцензією. Вважаємо, все це враховано при визначенні справедливої вартості сорту. Для невеликого обсягу виробництва товарної продукції з унікальними характеристиками розмір роялті слід встановлювати в межах 7–10 % їх вартості або доходів, одержаних внаслідок реалізації зазначеної продукції. У дослідженні цей розмір роялті прийнятий за 8 %.

Запропонований підхід міг би суттєво змінити відносини між селекціонерами, власниками сортів та виробниками насіння і садивного матеріалу для забезпечення справедливих фінансових розрахунків, надав новий кардинальний поштовх для розвитку селекції. Проте на першому етапі облік сортових посівів у господарствах всіх форм господарювання необхідно проводити на основі системи обов'язкової звітності Державного комітету статистики, яку необхідно збирати щороку після закінчення посівної кампанії, а не один раз у п'ять років. Якщо в перспективі буде можливість створити інформаційну систему по сортах рослин, то цю функцію вона могла б виконувати через систему обласних державних інспекцій з охорони прав на сорти рослин, які укладатимуть ліцензійні договори з власниками патентів і контролюватимуть збір роялті з покупців насіння. Введення системи відрахувань за користування новими сортами дозволило б залучити внутрішні кошти в розмірі 1,5–2 млрд дол. США в селекційну галузь України, що значно активізувало б її діяльність, сприяло б більш активному просуванню вітчизняних сортів на ринки інших країн.

Для кардинального поліпшення діяльності та у зв'язку із зазначеним пропонується передати функції щодо обов'язків із польової апробації сортових посівів Українській державній насіннєвій інспекції (рис. 4). Вони тут видаватимуть сертифікат відповідності виробникам насіння і садивного матеріалу, тобто будуть вести Державний реєстр виробників насіння і садивного матеріалу. На Державну службу з охорони прав на сорти рослин покласти обов'язки, крім ведення Державного реєстру сортів рослин, придатних для поширення на території України, проведення ґрунтового і лабораторного сортового контролю. Лише зазначені зміни та доповнення нададуть можливість Україні приєднатися до схем сортової сертифікації з метою виходу на міжнародні ринки.

На даний час у схемі обслуговування ринку насіння зовсім відсутні система сортової сертифікації насіння і збору роялті, а також система моніторингу кон'юнктурної інформації. Відсутність першої з цих складових інфраструктури робить вітчизняних і зарубіжних селекціонерів, що приходять на національний ринок сортів рослин, незахищеними, не дає їм стимулів для запровадження найновіших досягнень. Тому запропоновано механізм збору роялті за використання нових сортів і

створення системи моніторингу кон'юнктури для ефективного функціонування ринку сортів рослин.

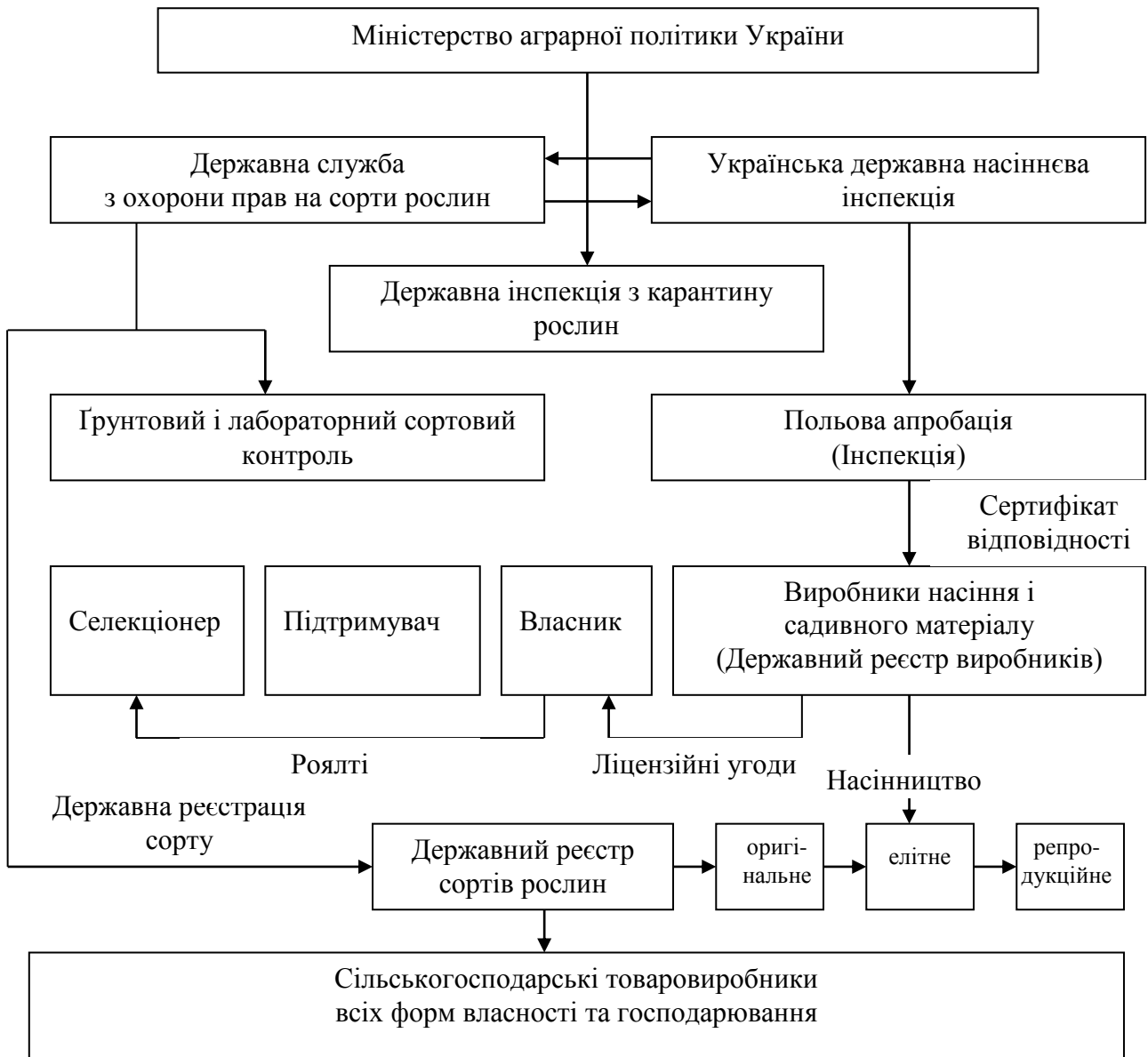

Рис. 4. Схема агрегативного ринку сортів рослин в Україні

Для розвитку експертно-імпортних операцій, пов'язаних з насінням і садивним матеріалом нових, перспективних для споживчого ринку України сортів рослин, вважаємо за необхідне прийняття відповідних законодавчих актів узгодити з міжнародними, що стосуються упаковки для насіння сортів рослин згідно з їх стандартами, а також щодо його маркування, якості очищення та обробки з метою уникнення пошкодження шкідниками та ураження захворюваннями сільськогосподарських рослин.

Аналіз стану бюджетного фінансування на ринку сортів рослин на сучасному етапі розвитку, завдань аграрної політики у сфері охорони прав на сорти рослин дає підстави визначити такі основні складові підвищення ефективності бюджетної підтримки:

- розвиток інституціонального забезпечення, що передбачає удосконалення нормативно-правової бази, створення державних агенцій з фінансування підтримки ринку сортів рослин, контролю за якістю продукції, екологічної безпеки;
- реформування структури та механізмів бюджетної підтримки;
- удосконалення розподілу бюджетного фінансування між загальнодержавним та місцевими рівнями;

– узгодження бюджетної підтримки ринку сортів рослин з вимогами світової організації торгівлі.

Лише за умов стимулюючої дії держави щодо підтримки розвитку сільськогосподарського виробництва, в тому числі і ринку сортів рослин, гарантування відтворювального процесу, активізації розвитку інновацій, можливе забезпечення населення країни в продовольчих товарах та товарах широкого вжитку вітчизняного виробництва й повного забезпечення переробної промисловості сільськогосподарською продукцією. Розроблено пропозиції щодо формування системи державної підтримки селекціонерів, виробників насіння і садивного матеріалу, яка, з одного боку, повинна бути адаптована до вимог СОТ, а з іншого – захистити вітчизняних товаровиробників від зовнішньої конкуренції, стимулювати ринкові процеси в галузі насінництва та сприяти переходу сільського господарства на інноваційний шлях розвитку.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоноване нове вирішення важливої науково-практичної проблеми формування і розвитку ринку сортів рослин – шляхом використання найкращих сортів рослин вітчизняної та іноземної селекції. Результати проведеної роботи дають змогу констатувати наступне:

1. Концептуальні засади розвитку ринку сортів в Україні сформовані на основі дії двох основних законів України “Про охорону прав на сорти рослин” та “Про насіння і садивний матеріал”. Вони є визначальними при обґрунтуванні організаційних структур, їх взаємодії та основних функціях. Згідно із зазначеними законами в Україні організовується поновлення насіння еліти та її репродукування за схемою. Схема розмноження насіння включає обов’язковість проходження розмноження насіння від первинного, оригінального (добазового) до елітного (базового) та далі до репродукційного.

Подальше становлення та розвиток вітчизняної селекції і насінництва, вихід вітчизняних сортів на міжнародний ринок, залучення іноземних інвестицій для створення інфраструктури насінництва, яка б відповідала світовим вимогам та нормам, неможлива без запровадження в Україні сортової сертифікації насіння, членства нашої країни в Міжнародній організації економічного співробітництва і розвитку (OECD) та приєднання до схем сортової сертифікації.

2. Ринок сортів рослин та його матеріальний носій „насіння та садивний матеріал”, докорінним чином відрізняє його від ринку продовольчого чи кормового зерна, для яких товарною одиницею є партія зерна певної культури, певного класу якості безвідносно до їх сортової (гібридної) приналежності. Тут можуть бути товарами-замінниками в межах однієї культури інші сорти цієї ж культури. Саме сорт чи гібрид є тією товарною одиницею, яка фігурує лише на насіннєвому ринку.

Ринок сортів рослин – специфічний ринок, який представлений із сортів рослин, на які не обов’язково ведеться первинне насінництво сьогодні. Але воно може бути відновлено протягом якогось певного періоду та зайняти свою нішу в загальній кількості сортів. За обсяг ринкової пропозиції можуть прийматися обсяги, що сумарно дорівнюють кількості сортів у Державному Реєстрі сортів рослин, придатних для поширення в Україні, але як матеріального носія насіння і садивного матеріалу, лише обсягу виробництва насіння сортів рослин відповідно до Державного реєстру виробників насіння і садивного матеріалу.

3. Збільшення видового складу сортів сільськогосподарських рослин, які використовуються виробниками України, забезпечує певну стабілізацію виробництва продукції сільського господарства на доволі високому рівні, повніше використання матеріально-технічних ресурсів та ґрунтово-кліматичного потенціалу. Формування національних сортових ресурсів, а також своєчасна сортозаміна та впровадження нових

сортів з високим адаптивним потенціалом, показниками стійкості проти хвороб та шкідників, поліпшення генетичного потенціалу сільськогосподарських культур, може кількісно та якісно вирішити питання продовольчої безпеки України.

Перехід на ринкові засади господарювання, визнання державою права приватної власності, права інтелектуальної власності, відмова держави від права власності на інтелектуальні об'єкти творчої діяльності своїх громадян спонукали до зміни орієнтирів держави у сфері селекційної політики та на ринку сортів рослин. Сорт відіграє велику позитивну роль у підвищенні врожайності сільськогосподарських культур. Використання сортових рослинних ресурсів є однією з найважливіших ланок сільського господарства – основою економічного і соціального розвитку держави. До 2020 року питома вага приросту врожаю, одержаного за рахунок нового покоління сортів, буде становити від 70 до 80 %, або в 2 – 3 рази вище досягнутого рівня на теперішній час.

Впровадження генетично модифікованих культур в Україні має здійснюватися на засадах дотримання національних економічних інтересів, збереження та раціонального використання найбагатшого генофонду рослинного світу. Неприйнятними є пропозиції іноземних біотехнологічних компаній повністю перейти на використання тільки їхніх сортів та технологій.

4. Аналіз сортових посівів сільськогосподарських культур свідчить, що сортові ресурси в сільськогосподарських підприємствах в основному формуються на основі насінневого матеріалу власного репродукційного насінництва та з посівів, призначених для товарного виробництва, оскільки оригінальне та елітне насінництво в усіх посівах сільськогосподарських культур становило лише 0,1 та 1,7 %. Важливе значення для збільшення асортименту та якості сортів рослин має репродукційне насінництво. Для забезпечення попиту на сорти озимих зернових культур, за нашими підрахунками, необхідно 1,35 млн тонн насіння пшениці, 0,1 млн тонн жита, 0,1 млн тонн ячменю та 11 тис тонн тритікале. Для забезпечення посіву площ сортами ярих культур необхідно близько 100 тис тонн насіння ярої пшениці та вівса, 780 тис тонн ярого ячменю та 70 тис тонн гібридної кукурудзи.

Розрахунок забезпечення господарств різних форм господарювання насінням вищих категорій показав, що в цілому товаровиробники сільськогосподарської продукції забезпечені насінням вищих категорій майже на 90 % потреби. Але цей показник для зернових культур становить лише 53,5 %. Заходи державного регулювання, які будуть складовою механізму функціонування ринку сортів рослин, передбачається здійснювати виключно через зміну попиту і пропозиції. Найдешевшим механізмом регулювання попиту і пропозиції є саморегулюючий ринковий механізм встановлення рівноваги. Всі інші заходи потребують витрат з державного та місцевих бюджетів.

5. Загальна нормативна потреба у поточних і капітальних витратах закладів експертизи державної системи охорони прав на сорти рослин для проведення комплексу робіт з науково-технічної експертизи сортів рослин 2009 р. становила 84,8 млн грн, зокрема поточних – 62 млн грн, а капітальних – 22,8 млн грн. Із розрахунку на один умовний сортодослід загальна нормативна потреба зазначених витрат становить 1480 грн. Нормативні обсяги витрат закладів експертизи з розрахунку на один сортодослід, їх структура використовуються при обґрунтуванні і розрахунках потреби у коштах за рахунок державного бюджету.

Діяльність державної системи охорони прав на сорти рослин в Україні є економічно ефективною. Одна гривня витрат на проведення експертиз сортів рослин забезпечує сумарний макроекономічний ефект у розмірі 34–38 грн, зокрема, податкових надходжень – понад 5 грн. Заклади експертизи державної системи охорони прав на сорти рослин недостатньо забезпечуються фінансуванням за рахунок коштів державного бюджету. Держава компенсує витрати на проведення експертизи сортів рослин вітчизняної селекції лише на 25–30 % їх потреби.

6. Реалізація системних напрацювань в нормативно-правовому забезпеченні інтелектуальної власності на сорти рослин створила умови для інноваційної та інвестиційної привабливості України як виробника насіння та садивного матеріалу для нарощування його внутрішнього споживання і розширення експортного потенціалу. Україна в цілому забезпечила сортами та гібридами вирощування на найвищому технологічному рівні переважну більшість сільськогосподарських культур у ґрунтово-кліматичних зонах, особливо продовольчого зерна. Питому вагу сортів, віднесених до вищої категорії якості, в Україні доведено до 58 %, що майже вдвічі більше показника, отриманого протягом останніх 10 років.

7. У процесі вартісної оцінки майнових прав інтелектуальної власності застосовуються витратний (або інвестиційний), ринковий (порівняльний) та дохідний (фінансовий) підходи. Метод оцінки вартості сорту рослин, заснований на початковому визначенні річного рейтингу кожного об'єкта як кількісного показника оцінки вигоди, яка очікується від його використання, за умов ринкової (біржової) ціни на продукцію, одержану протягом року з одиниці обсягу, може бути загальноприйнятим. Запропонований метод визначення первісної і справедливої вартості сорту рослин на основі рейтингу кожного об'єкта ґрунтується на реальних показниках їх економічної ефективності та може широко застосовуватися у сфері нормативного регулювання оцінки вартості сорту в агропромисловому комплексі країни.

8. Державна науково-технічна експертиза сортів рослин на придатність до поширення та правової охорони в Україні сприяє формуванню національних рослинних сортових ресурсів, які в подальшому забезпечують зростання врожайності і виробництва конкурентоспроможної продукції в галузі рослинництва. Одержання достовірних експериментальних даних випробувань сортів і гібридів можливе лише за дотримання всіх вимог методики дослідної справи та забезпечення однакових умов вирощування. Основні вимоги методики польового досліду зводяться до правильного чергування сівозмін, сортів у досліді, дотримання розмірів і форм ділянок, заданої повторності, закладання дослідів високоякісним посівним і садивним матеріалом, своєчасних і якісних спостережень, обліку та робіт з догляду за посівами в умовах, максимально наближених до виробничих.

В Україні вибудовано загальновизнану європейську організаційну структуру реєстрації сортів рослин придатних до поширення. Україна спромоглась докорінно поліпшити кількісний і якісний склад сортів рослин, які за результатами державних випробувань визнані придатними до вирощування. За роки незалежності кількість видів сільськогосподарських культур у Державному Реєстрі сортів рослин збільшилася в 1,7 раза, від 207 у 1991 році до 344 – у 2009 році.

9. Враховуючи існуючі методичні підходи щодо визначення ціни на сільськогосподарську продукцію, запропоновано методику визначення еквівалентної ціни. У рамках наведеного методичного підходу до ціноутворення еквівалентну ціну пропонується визначати виходячи із потреби активів на виробництво певної продукції при заданій урожайності й обраній технології виконання виробничо-трудових операцій. Рівень еквівалентної ціни залежить від технологічних параметрів, нормативів витрат ресурсів та їхньої вартості за видом насіннєвої продукції, норми прибутку на рівні середньої по економіці без сільського господарства й нормативної собівартості виробництва-реалізації та вартості інтелектуальної власності на рівні сплати роялті.

Останніми роками здійснено заходи з організаційного вдосконалення насінництва створенням насінницьких інтегрованих формувань ринкового напрямку за участю науково-дослідних установ, насіннеобробних заводів, господарств, організацій і підприємств з метою забезпечення виробництва насіння за замкнутим циклом. В регіонах України створено понад 100 таких насінницьких формувань у формі корпорацій, асоціацій, акціонерних товариств.

10. Обґрунтовано основні завдання з формування та розвитку ринку сортів рослин державою: підтримка селекційних процесів у рослинництві, стимулювання розвитку вітчизняного насінництва, виробництво достатньої кількості якісного насіння високопродуктивних сортів і гібридів сільськогосподарських культур та створення насінневих страхових фондів, вирощування посадкового матеріалу нових високопродуктивних сортів плодово-ягідних культур і винограду.

Визначено складові підвищення ефективності бюджетної підтримки: розвиток інституціонального забезпечення, що передбачає і удосконалення нормативно-правової бази, і створення державних агенцій з фінансування підтримки ринку сортів рослин, контролю за якістю продукції, екологічної безпеки; реформування структури та механізмів бюджетної підтримки; удосконалення розподілу бюджетного фінансування між загальнодержавним та місцевими рівнями; узгодження бюджетної підтримки ринку сортів рослин з вимогами СОТ.

11. Захист прав селекціонера має здійснюватися в ринкових умовах через законодавче введення системи збору роялті. Це означає, що відносини між селекційними установами-оригіраторами, власниками сорту та виробниками насіння і садивного матеріалу мають вибудовуватися на основі договорів про розмноження і продаж насіння певних сортів третім особам. В межах обумовленого часу жодна юридична чи фізична особа не має права без ліцензійної угоди власника сорту виробляти з метою отримання прибутку насіння нового сорту, а селекціонер платить державі в установленому порядку податок від одержаної суми роялті.

12. Європейські держави мають досить складно організовану систему з охорони прав на сорти рослин і добре захищений і відрегульований внутрішній ринок сортів та контроль за якістю насінництва. Контроль за процесом належить міністерству сільського господарства та частково міністерству фінансів, що стосується фінансування. Всі вони підтримують Конвенцію 1991 року. У зв'язку з реформуванням аграрного сектору економіки утворилися господарства з новими формами господарювання на приватній основі. Тому виникла необхідність переходу на нову систему ведення селекції і насінництва, яка б забезпечувала потребу в насінництві господарств усіх форм власності, в тому числі і населення.

Правовою основою СОТ є Генеральна угода з тарифів і торгівлі у редакції 1994 р., включно із низкою нових угод, домовленостей та рішень, Генеральна угода з торгівлі та послуг (ГАТС), Угода з торговельних аспектів прав інтелектуальної власності (ТРИПС), а також інші правові акти і міжнародні домовленості. В Угоді з торговельних аспектів прав інтелектуальної власності, як однією із правових частин СОТ відмічено, що члени цієї організації повинні забезпечити захист сортів рослин або через патенти, або *sui generis* ефективну систему, або завдяки їх комбінації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії та розділи у монографіях

1. Захарчук О. В. Теоретико-методологічні та практичні основи функціонування ринку сортів рослин / О. В. Захарчук. – К., 2009. – 390 с. (24,4 друк. арк.).
2. Планування витрат на сортовипробування / [П. Т. Саблук, В. В. Волкодав, М. І. Кісіль, О. В. Захарчук та інші]; За ред. П. Т. Саблука, В. В. Волкодава, М. І. Кісіля та О. В. Захарчука. – К. : Алефа, 2007. – 303 с. (18,94 друк. арк.), особистий внесок автора – розділ 2 “Методичні особливості розробки технологічних карт і обґрунтування витрат на проведення польової кваліфікаційної експертизи сортів рослин”, розділ 3 “Технологічні карти і нормативи поточних витрат на проведення польової кваліфікаційної експертизи сортів рослин”, розділ 4 “Технологічні карти і нормативи витрат на проведення інших видів польових експертиз та догляду за вирівнювальними посівами”). (15,1 друк. арк.).

Статті у наукових фахових виданнях

3. Захарчук О. В. Державний інтервенційний фонд. Яким йому бути? / О. В. Захарчук // *Зерно і хліб*. – 2002. – № 4. – С. 10–11. (0,22 друк. арк.).
4. Захарчук О. В. Не ігноруйте вертикальну інтеграцію в зернопродуктовому комплексі / О. В. Захарчук // *Зерно і хліб*. – 2003. – № 2. – С. 22–23. (0,22 друк. арк.).
5. Захарчук О. В. Ринок зерна: проблеми та сподівання / О. В. Захарчук, В. С. Шовкалюк // *Економіка АПК*. – 2003. – № 3. – С. 116–121. (0,39 друк. арк., особистий внесок – аналіз ринку зерна в Україні, 0,27 друк. арк.).
6. Захарчук О. В. Експортувати збіжжя треба від імені товаровиробників / О. В. Захарчук, В. С. Шовкалюк // *Зерно і хліб*. – 2003. – № 3. – С. 18–19. (0,22 друк. арк., особистий внесок – вивчення попиту-пропозиції на ринку зерна, 0,17 друк. арк.).
7. Захарчук О. В. І ми запровадили внутрішній ринок сортів рослин / В. В. Волкодав, О. В. Захарчук // *Зерно і хліб*. – 2003. – № 4. – С. 26–27. (0,22 друк. арк., особистий внесок – дослідження внутрішнього ринку сортів рослин, 0,15 друк. арк.).
8. Захарчук О. В. Застава зерна може багато / О. В. Захарчук, М. Ю. Климович // *Зерно і хліб*. – 2004. – № 4. – С. 14–15. (0,22 друк. арк., особистий внесок – аналіз заставних закупівель на ринку зерна, 0,15 друк. арк.).
9. Захарчук О. В. На врізаному пайку / В. В. Волкодав, О. В. Захарчук // *Зерно і хліб*. – 2004. – № 4. – С. 38. (0,22 друк. арк., особистий внесок – аналіз на ринку сортів рослин, 0,18 друк. арк.).
10. Захарчук О. В. Нові сорти зернових можуть істотно поліпшити якість збіжжя та підвищити його врожайність / В. В. Волкодав, О. М. Гончар, О. В. Захарчук // *Зерно і хліб*. – 2005. – № 1. – С. 38–39. (0,22 друк. арк., особистий внесок – дослідження ролі сорту у загальній структурі отримання врожаю, 0,18 друк. арк.).
11. Захарчук О. В. Економіка без інвестицій, що подвір'я без пір'я / О. В. Захарчук, В. В. Волкодав // *Зерно і хліб*. – 2005. – № 2. – С. 8–9. (0,22 друк. арк., особистий внесок – аналіз інвестицій та їх значення для сільськогосподарського виробництва, 0,16 друк. арк.).
12. Захарчук О. В. Формування ринку сортів рослин добігає кінця / В. В. Волкодав, О. В. Захарчук // *Зерно і хліб*. – 2005. – № 4. – С. 42. (0,11 друк. арк., особистий внесок – аналіз Державного реєстру сортів рослин, 0,09 друк. арк.).
13. Захарчук О. В. Від культивування старих сортів рослин вітчизняні аграрії недобирають понад 7 млн. тонн зерна / О. В. Захарчук // *Зерно і хліб*. – 2006. – № 1. – С. 8–9. (0,22 друк. арк.).
14. Захарчук О. В. Економічна ефективність діяльності Державної служби з охорони прав на сорти рослин / В. В. Волкодав, М. І. Кісіль, О. В. Захарчук // *Економіка АПК*. – 2006. – № 1. – С. 67–72. (0,40 друк. арк., особистий внесок – розрахунок економічної ефективності та аналіз діяльності Державної служби охорони прав на сорти рослин, 0,25 друк. арк.).
15. Захарчук О. В. Поговоримо про пивоварні сорти ячменю та його екстрактивність / О. В. Захарчук, М. І. Загинайло // *Зерно і хліб*. – 2006. – № 2. – С. 48–50. (0,33 друк. арк., особистий внесок – визначення ефективності вирощування пивоварного ячменю, 0,25 друк. арк.).
16. Захарчук О. В. Стан та проблеми функціонування закладів експертизи Державної системи з охорони прав на сорти рослин / О. В. Захарчук // *Агроінком*. – 2006. – № 3–4. – С. 49–52. (0,39 друк. арк.).
17. Захарчук О. В. Тільки у неврожайні роки товаровиробники зерна виходять на пристойну рентабельність / О. В. Захарчук // *Зерно і хліб*. – 2006. – № 4. – С. 16–17. (0,22 друк. арк.).
18. Захарчук О. В. У вітчизняних сортів озимої пшениці генетичний потенціал на рівні 2 класу / О. В. Захарчук, О. О. Шовгун, А. С. Рябий // *Зерно і хліб*. – 2007. – №

2. – С. 8–9. (0,22 друк. арк., особистий внесок – аналіз ефективності нових сортів озимої пшениці, 0,18 друк. арк.).

19. Захарчук О. В. Держсортслужба на гривню витрат дає 32 гривні макроекономічного ефекту / О. В. Захарчук // *Зерно і хліб*. – 2007. – № 4. – С. 46. (0,12 друк. арк.).

20. Захарчук О. В. На жаль, у нас і досі немає офіційно визнаного методу визначення первісної вартості сорту рослин, як об'єкта інтелектуальної власності / О. В. Захарчук // *Зерно і хліб*. – 2008. – № 1. – С. 48–49. (0,22 друк. арк.).

21. Захарчук О. В. Період збіднілого асортименту пивоварних сортів ярого ячменю закінчився / О. В. Захарчук, М. І. Загинайло // *Зерно і хліб*. – 2008. – № 2. – С. 37–39. (0,33 друк. арк., особистий внесок – аналіз сортів ярого ячменю, 0,28 друк. арк.).

22. Захарчук О. В. Україні має бути затишно в Світовій організації торгівлі / О. В. Захарчук // *Зерно і хліб*. – 2008. – № 3. – С. 14–15. (0,22 друк. арк.).

23. Захарчук О. В. Неоднозначна динаміка обсягів і структури фінансування Держсортслужби спостерігається останніми роками / О. В. Захарчук // *Зерно і хліб*. – 2008. – № 4. – С. 49–50. (0,22 друк. арк.).

24. Захарчук О. В. Методи визначення вартості інтелектуальної власності на сорти рослин / О. В. Захарчук // *Економіка АПК*. – 2008. – № 11. – С. 72–78. (0,45 друк. арк.).

25. Захарчук О. В. Упродовж наступних 10 років від використання нового покоління зернових сортів реально вдвічі примножити врожаї / О. В. Захарчук // *Зерно і хліб*. – 2009. – № 1. – С. 49–50. (0,22 друк. арк.).

26. Захарчук О. В. На жаль, і досі генетичний потенціал національних сортових ресурсів реалізовано недостатньо / О. В. Захарчук // *Зерно і хліб*. – 2009. – № 3. – С. 66–67. (0,22 друк. арк.).

27. Захарчук О. В. Якими ж шляхами оптимально розвиватися ринку сортів рослин в Україні / О. В. Захарчук // *Зерно і хліб*. – 2009. – № 4. – С. 64–65. (0,22 друк. арк.).

28. Захарчук О. В. Сорт – як інноваційна основа розвитку рослинництва / О. В. Захарчук // *Агроінком*. – 2009. – № 5–8. – С. 17–22. (0,70 друк. арк.).

Тези доповідей та інші статті

29. Захарчук О. В. Творці сортів нових – творці безпеки продовольства / О. В. Захарчук, М. І. Загинайло // *Жінка*. – 2003. – № 12. – С. 4. (0,22 друк. арк., особистий внесок – дослідження нових сортів та селекційних установ, 0,15 друк. арк.).

30. Захарчук О. В. Значення сорту у підвищенні ефективності зернового господарства / В. В. Волкодав, О. М. Гончар, О. В. Захарчук : зб. наук. праць Інституту землеробства УААН (спецвипуск). – К. : ЕКМО, 2004. – С. 154–157. (0,34 друк. арк., особистий внесок – аналіз ефективності зернового господарства, 0,21 друк. арк.).

31. Захарчук О. В. Державна науково-технічна експертиза сортів – основа сучасного рослинництва / В. В. Волкодав, О. В. Захарчук // *Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин*. – 2005. – № 1. – С. 5–12. (0,23 друк. арк., особистий внесок – аналіз фінансово-господарської діяльності, 0,15 друк. арк.).

32. Захарчук О. В. Методи оцінки інвестиційної привабливості АПК України / О. В. Захарчук, В. В. Волкодав // *Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин*. – 2005. – № 1. – С. 88–98. (0,33 друк. арк., особистий внесок – аналіз оцінок інвестицій, 0,28 друк. арк.).

33. Захарчук О. В. Шляхи забезпечення продовольчої безпеки держави / В. В. Волкодав, О. В. Захарчук // *Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин*. – К.: Алефа, 2005. – № 2. – С. 131–138. (0,23 друк. арк., особистий внесок – роль сортових рослинних ресурсів в продовольчій безпеці держави, 0,18 друк. арк.).

34. Захарчук О. В. Методика визначення трудомісткості кваліфікаційної експертизи сортів рослин та розрахунку фінансування експертизи Державної системи охорони прав на сорти рослин на 2005 та наступні роки / Волкодав В. В., Гончар О. М., Захарчук О. В. – / К. : Алефа, 2005. – 43 с. (1,29 друк. арк., особистий внесок – розрахунок трудомісткості та технологічні карти, 1,05 друк. арк.).

35. Захарчук О. В. Методичні рекомендації щодо визначення нормативних бюджетних витрат на проведення експертизи сортів рослин у закладах експертизи державної системи з охорони прав на сорти рослин / В. В. Волкодав, О. В. Захарчук – К.: Алефа, 2006. – 67 с. (3,35 друк. арк., особистий внесок – визначення нормативних бюджетних витрат та нормативів витрат, 2,65 друк. арк.).

36. Захарчук О. В. Вирощування пивоварного ячменю нових сортів / О. В. Захарчук, М. І. Загинайло // Пропозиція. – 2006. – № 3. – С. 32–34. (0,33 друк. арк., особистий внесок – економічна ефективність нових сортів, 0,28 друк. арк.).

37. Захарчук О.В. Діяльність Державної служби з охорони прав на сорти рослин на сучасному етапі / В. В. Волкодав, О. В. Захарчук, М. І. Кісіль // Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин. – 2006. – № 3. – С. 115–124. (0,30 друк. арк., особистий внесок – аналіз фінансово-господарської діяльності закладів експертизи, 0,21 друк. арк.).

38. Захарчук О.В. Вирощування пивоварного ячменю з нових сортів, як запорука отримання високих прибутків / О. В. Захарчук., М. І. Загинайло // Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин. – 2007. – № 5. – С. 43–50. (0,23 друк. арк., особистий внесок – розрахунок прибутку від вирощування ярого ячменю, 0,18 друк. арк.).

39. Захарчук О. В. Формування та розвиток сортодослідної мережі закладів експертизи державної системи охорони прав на сорти рослин. / В. В. Волкодав, О. В. Захарчук // Сортовивчення та охорона прав на сорти рослин. – 2007. – № 5. – С. 95–102. (0,23 друк. арк., особистий внесок – дослідження розвитку сортодослідної мережі, 0,15 друк. арк.).

40. Захарчук О. В. Методи визначення ефективності використання вартості інтелектуальної власності на сорти рослин в Україні / О. В. Захарчук : зб. наук. пр. Таврійського держ. агротехнологічного ун-ту (економічні науки). – за ред. В. А. Рульова. – Мелітополь : Вид-во Мелітопольська типографія “Люкс”, 2009. – № 5. – С. 310–319. (0,40 друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Захарчук О.В. Формування та розвиток ринку сортів рослин (теорія, методологія та практика). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Національний науковий центр “Інститут аграрної економіки” УААН, Київ, 2010.

У дисертації розглядаються теоретико-методологічні та практичні аспекти формування і розвитку ринку сортів рослин в умовах членства України в Світовій організації торгівлі та інтеграції до Європейського Союзу. Проаналізовано розвиток ринку сортів рослин на сучасному етапі з урахуванням особливостей ресурсного потенціалу вітчизняної та іноземної селекції, сучасного стану процесу створення сортів рослин, ролі рослинницької галузі у забезпеченні продовольчої безпеки держави, поглиблення інтеграції у СОТ та ЄС. Запропоновано основні напрями розвитку ринку сортів з елементами державної підтримки розвитку національної селекції та сортодослідження рослин.

Розроблено Концепцію розвитку ринку сортів рослин в Україні, проаналізовано стан та прогноз попиту і пропозиції на ринку сортів рослин. Висвітлено заходи державного регулювання, які будуть складовою частиною механізму функціонування ринку сортів рослин, та які передбачається здійснювати виключно через зміну попиту і

пропозиції. Найдешевшим механізмом регулювання попиту і пропозиції є саморегуючий ринковий механізм встановлення рівноваги.

Запропоновано напрями удосконалення державної політики з охорони прав на сорти рослин у зв'язку з інтеграцією України в Світову організацію торгівлі та Європейське співтовариство. Розроблено пропозиції щодо формування системи державної підтримки селекціонерів, виробників насіння і садивного матеріалу, яка, з одного боку, повинна бути адаптована до вимог СОТ, а з іншого – захистити вітчизняних товаровиробників від зовнішньої конкуренції, стимулювати ринкові процеси в галузі насінництва та сприяти переходу сільського господарства на інноваційний шлях розвитку.

Ключові слова: сорт, ринок сортів рослин, попит та пропозиція, аграрний сектор, державне регулювання, продовольча безпека, інтелектуальна власність, ціна.

АННОТАЦИЯ

Захарчук А.В. Формирование и развитие рынка сортов растений (теория, методология и практика). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.03 – экономика и управление национальным хозяйством. – Национальный научный центр “Институт аграрной экономики” УААН, Киев, 2010.

В диссертации рассматриваются теоретико-методологические и практические аспекты формирования и развития рынка сортов в условиях членства Украины во Всемирной организации торговли и интеграции в Европейский союз. Проанализировано развитие рынка сортов растений на современном уровне развития с учетом особенностей ресурсного потенциала отечественной и иностранной селекции, современного состояния процесса создания сортов растений, значения отрасли растениеводства в обеспечении продовольственной безопасности страны, активизации интеграции в Всемирную организацию торговли и Европейский союз. Предложено главные направления развития рынка сортов с элементами государственной поддержки развития национальной селекции и сортоиспытания сортов растений, которое является начальным этапом рыночного оборота сортов.

Проанализировано мировые тенденции развития рынка сортов растений, дана объективная оценка современного рынка сортов растений отечественной и иностранной селекции. Исследовано общепринятую европейскую организационную структуру регистрации сортов растений пригодных к распространению в Украине. По оценке экспертов Всемирной организации интеллектуальной собственности Украина за период независимости сумела существенно улучшить количественный и качественный состав сортов растений, которые по результатам государственных испытаний определены пригодными к использованию. За период независимости Украины количество ботанических видов сельскохозяйственных культур в Государственном Реестре сортов растений возросло в 1,7 раза, от 207 в 1991 году до 344 – в 2009 году. Европейские государства имеют достаточно сложную, организованную систему по охране прав на сорта растений и хорошо защищенный и отрегулированный внутренний рынок сортов растений, строгий контроль производства и качества семян.

Разработана Концепция развития рынка сортов растений в Украине, проанализировано состояние и прогноз спроса и предложения на рынке сортов растений. Концептуальные принципы развития рынка сортов в Украине сформированы на основе действия двух основных Законов Украины “Об охране прав на сорта растений” и “О семенах и семенном материале”. Они есть основополагающими при обосновании организационных структур, их взаимодействия и основных функций деятельности. Согласно этим законам в Украине организовывается обновление семян элиты и их репродуцирования по схеме. Схема размножения семян предусматривает необходимость

прохождения размножения семян от первичного, оригинального (предбазисного) к элитному (базовому) и далее к репродукционному.

Освещено принципы государственного регулирования, которые будут составной частью механизма функционирования рынка сортов растений, и которые предусматривается осуществлять исключительно через изменение спроса и предложения. Самым дешевым механизмом регулирования спроса и предложения является саморегулирующийся рыночный механизм определения равновесия. Все другие мероприятия требуют отчислений с государственного и местного бюджетов.

В связи с интеграцией Украины во Всемирную организацию торговли и Европейский союз предложены направления усовершенствования государственной политики в сфере охраны прав на сорта растений. Одним с главных заданий для поддержания рынка сортов растений государством является: поддержание селекционных процессов в растениеводстве, стимулирование развития отечественного семеноводства, производства достаточного количества качественных семян высокопродуктивных сортов и гибридов сельскохозяйственных культур, создание семенных страховых фондов, выращивание посадочного материала новых высокопродуктивных сортов плодовых, ягодных культур и винограда.

Разработаны предложения по формированию системы государственной политики поддержки селекционеров, производителей семян и семенного материала, которая, с одной стороны, должна быть адаптирована к требованиям ВТО, а с другой – защитить отечественных товаропроизводителей от внешней конкуренции, стимулировать рыночные процессы в семеноводческую отрасль и способствовать переходу сельского хозяйства на инновационный путь развития.

Ключевые слова: сорт, рынок сортов растений, спрос и предложение, аграрный сектор, государственное регулирование, продовольственная безопасность, интеллектуальная собственность, цена.

ANNOTATION

O.V. Zakharchuk. Plant Varieties Market Formation and Development (Theory, Methodology and Practice) – Manuscript.

Thesis for doctor's degree of Economic Sciences, speciality 08.00.03 – Economics and Management of National Economy. – National Scientific Center the Institute for Agrarian Economy NAAS, Kyiv, 2010.

Theoretical, methodological and practical aspects of plant varieties market formation and development under conditions of Ukraine's membership in WTO and its integration to the European Union are highlighted in the paper. The present stage of plant varieties market development is considered taking into account peculiarities of resource potential of national and foreign breeding, present state of plant varieties breeding process, the role of plant sector in ensuring the food security, greater integration into the WTO and the EU. There proposed main directions of plant varieties market development along with the elements of state support of national plant breeding and variety examination development, which is considered to be the initial stage of market turnover of the varieties.

The Concept of plant varieties market development in Ukraine is elaborated, the state and the forecast of plant varieties market supply and demand is analyzed. The measures of government control, which will make the part of the plant varieties market functioning, and are expected to change only by supply and demand, are highlighted. The cheapest mechanism of supply and demand is a self-regulating mechanism of market equilibrium.

The directions of policy of the state on plant variety rights protection improvement in view of Ukraine's integration into the WTO and the EU. The propositions on establishing system of the breeders, seed and planting material producers state support are elaborated. That state support should be adapted to the WTO requirements, on the one hand, and, on the other hand, it should protect the domestic commodity producers from outer competition and stimulate market

processes in the field of plant seed production facilitating putting the agrarian production into the way of development through the innovations.

Key words: variety, plant varieties market, supply and demand, agrarian sector, government regulation, food safety, intellectual property, price.

Підписано до друку 28.01.2010. Формат 60х90 1/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9 Тираж 100 прим. Зам. №12

Видання та друк – Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
03680, м. Київ-680, вул. Героїв оборони, 10

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2065 від 18.01.2005 р.